

De ondraaglijke blankheid van het bestaan

*Voor G, L en K – die me ‘echt’ hebben gemaakt,
zoals het Fluvelen Konijn.*

Marianne Thamm

De ondraaglijke blankheid van het bestaan

Een bewogen leven in het land van Mandela

Voorwoord Tom Lanoye

Nieuw Amsterdam

Vertaling Ronnie Boley

De totstandkoming van dit boek werd mede mogelijk
gemaakt door de steun van **LANOYE**

© 2016, 2018 Marianne Thamm

Oorspronkelijke titel *Hitler, Verwoerd, Mandela and me.*

A Memoir of Sorts

Oorspronkelijke uitgever Tafelberg, Kaapstad

© 2018 Nederlandse vertaling Ronnie Boley / Nieuw Amsterdam

© 2018 Voorwoord bij de Nederlandse editie Tom Lanoye

Foto's beeldkatern: collectie familie Thamm, tenzij anders vermeld

Alle rechten voorbehouden

Tekstredactie Leo Polak

Omslagontwerp Bureau Beck

Omslagfoto (voorplat): collectie familie Thamm (voor de foto-
beschrijving, zie blz. 8 van het fotokatern)

Auteursfoto (achterplat): © Fiona MacPherson / Wild Spaghetti,
Cape Town, South Africa

NUR 740

ISBN 978 90 468 2305 7

www.nieuwamsterdam.nl

Voorwoord

Marianne Thamm is, behalve de vrouw van mijn leven, de belangrijkste reden waarom mijn man en ik nu al vijftientig jaar lang elke winter doorbrengen in Kaapstad. Vanwege de liefde die vriendschap heet. En, toegegeven, ook wel een beetje omdat het daar dan hoogzomer is.

We leerden La Thamm kennen in Antwerpen op een etentje bij vrienden, ergens begin jaren negentig. Een snedige, snaakse journaliste, stand-up-comédienne en lesbo-activiste, op de vlucht voor het apartheidregime. Ze is nog steeds een van de grappigste en scherpste geesten die ik ken. Vanaf het eerste ogenblik voelde ik diepe verwantschap. Ik geloof niet in vorige levens, maar mijn ziel dicteert me dat zij al eeuwenlang een zuster van me is. Mijn fantasie kroont haar bovendien tot mijn private Mama Africa. Zonder haar had ik me – verstokte Waaslander die nooit was voorbestemd om te reizen – nooit laten verleiden om dat reusachtige continent te leren verkennen, met daarin dat overweldigende land van haar, met al die talen en daarbinnen die ene zusterspraak van ons mooie Nederlands, het nog veel mooiere Afrikaans.

En dan zwijg ik nog van de schrijvers, acteurs, journalisten, regisseurs, excentriekelingen en cartoonisten die ik dankzij Thamm heb mogen ontmoeten en van wie sommigen mettertijd ook vrienden werden.

En ik? ‘You’re ma brotha from anotha motha!’ Zo zei ze dat gisterochtend opnieuw, vervaarlijk met de ogen rollend, terwijl ze me tegelijk ook theatraal in de armen sloot tijdens onze fotoshoot op de flank van Signal Hill. Diep achter ons: de gonzende City Bowl van Kaapstad. Daar weer achter, hoog oprijzend: het

meest magische stadsmonument van de wereld, de Tafelberg. Ze imiteerde *con gusto* het accent van de lokale, goed geklede gangsta's die ze de dag daarvoor, naar aanleiding van een openbarstende corruptiezaak, in de rechtbank had bezig gehoord, in haar hoedanigheid van onderzoeksjournalist. Onze fotoshoot duurde twee keer langer dan nodig omdat ze na die gangsta's ook andere lokale personages begon te imiteren. De fotografe en haar twee assisterende zonen moesten geregeld hun arbeid staken omdat een lachstuip niet bevorderlijk is voor het scherpstellen en tijdig afdrukken.

Vanaf de eerste keer dat ze me haar leven vertelde – en dat deed ze in de loop der jaren geregeld – heb ik haar gesmeekt om het te boek te stellen. Ze luisterde niet. Ervan overtuigd, gek genoeg, dat haar leven het niet waard was om te worden toevertrouwd aan papier.

Soms vreesde ik dat haar zelfonderschatting het gevolg was van een emotioneel litteken, opgelopen door de neerbuigende opvoeding van haar vader die, hoewel op en top een gentleman, ook een autoritaire patriarch was. Zijn dochter mocht ternauwernood studeren, haar broer kreeg alle voorrechten van een bijbelse eerstgeboren zoon in de schoot geworpen. Zijn talenten werden gestimuleerd, die van de dochter ontmoedigd en nooit voor vol aangezien. Zelfs toen Marianne met haar journalistieke werk steeds meer prijzen in de wacht sleepte, bleef haar vader – naar wie ze opkeek en met wie ze tegelijk hels discussieerde – de prestaties van zijn zoon ophemelen en die van haar negeren.

Die spanning tussen zijn laatdunkendheid en haar vraag om simpelweg wat meer erkenning vormen een van de langste en ontroerendste gevechten in dit boek.

Jarenlang begreep ik ook dit niet: waarom vond juist Marianne haar eigen verhaal zo futiel, terwijl ze behalve als journaliste ook faam verwierf als de chroniqueur van het leven van zo vele anderen? 'As told to Marianne Thamm!' Het geldt in Zuid-

Afrika als verkoopargument. Ze scoorde met het verhaal van een rechercheur die corruptie aanklaagde tot in de hoogste regionen, met het comebackrelaas van een oude, ooit verslaafde zangeres, met de saga van twee gekidnapte godsdienstwaaanzinnigen, en met het pleidooi van een gruwelijk verkrachte en verminkte vrouw die haar beproeving overleefde door *motivational speaker* te worden voor andere slachtoffers...

Maar nooit begon ze aan haar eigen story, terwijl die volgens mij unieker en tegelijk universeler is dan alle hierboven opgesomde levens samen.

Uiteindelijk heeft ze het toch gedaan. Met mijn gezeur had het vast niet veel te maken. Ik denk dat ze er pas klaar voor was nadat eerst haar moeder en daarna haar vader haar waren ontvallen. Precies zoals het mij was vergaan bij het schrijven van mijn autobiografische boek *Sprakeloos*.

Misschien – ik hoop het van harte – heeft die roman haar zelfs een beetje over de streep getrokken. Op zijn minst omdat haar moeder hetzelfde is overkomen als die van mij. Een bloedklontertje in de hersenen veroorzaakt schade aan het spraakcentrum, met blijvende afasie tot gevolg. Marianne en ik – allebei nog steeds vol lof en liefde voor onze uitbundige moeders, en allebei ook zelf een spraakwerval van nature – hebben ook allebei moeten aanschouwen en aanhoren hoe de bron van onze moedertaal eerst werd gestraft met gebral en woordenloosheid, daarna met jarenlange, reddeloze aftakeling.

Veel andere parallellen vallen er echter niet op te tekenen tussen mijn en Mariannes levensloop. Die van mij oogt doodgewoontjes, die van haar had geen fantast kunnen verzinnen.

Haar moeder, een ongeletterde Portugese werkster, was als jonge vrouw naar Engeland verhuisd op zoek naar werk. Ze liet een familie vol communisten achter zich, alsook een land dat werd geregeerd door de fascistische dictator Salazar.

Mariannes vader was, behalve Duitser en ingenieur, een overtuigd Hitler-adept die aan het einde van de Tweede Wereldoor-

log in Arnhem krijgsgevangen werd gemaakt en als *prisoner of war* werd overgebracht naar datzelfde Engeland. Niet lang na de oorlog en nog steeds op Britse bodem ontmoetten ze elkaar en trouwden ze. De Portugese en de Duitser, de werkster en de ingenieur, de gevluchte volkswrouw zonder opleiding en de intellectuele nazi, een verongelijkte verliezer van een wereldbrand... Ze krijgen twee kinderen, een zoon en een dochter, en verhuizen niet lang daarna met hebben en houden naar Zuid-Afrika.

Waarom dat gebeurt, en met welke consequenties, moet u zelf maar lezen in Mariannes boek.

Een groot deel daarvan handelt over haar jeugd in Pretoria. Nooit eerder las ik een relaas van een wit, opgroeiend pubermeisje tijdens de hoogtijdagen van de apartheid, laat staan van een puber die al snel beseft dat ze lesbisch is, misschien wel als enige ter wereld. Ze is getuige van structureel, haast terloops gepleegd racistisch geweld, maar ze gaat zich met haar vriendinnen ook machtig veel te buiten aan drugs en vuilbekkerij op school, iets wat ik niet direct had verwacht in een zo godvruchtig land als dat van Verwoerd, P.W. Botha en de andere Boeren.

Na haar schooltijd ontdekt ze de journalistiek en via de journalistiek de waarheid over een land en een bestel dat van haar, alleen maar vanwege haar huidskleur, een bevoorrechte hebben gemaakt op ieder vlak. Ze rebelleert en emigreert, geholpen door haar nog altijd geldende Britse paspoort. Ontgoocheld over Londen, waar ze als blanke Zuid-Afrikaanse geregeld wordt uitgesolden om de apartheid die ze zelf zo haat, belandt ze al snel bij oude vrienden in Antwerpen.

Zodra Nelson Mandela uit zijn gevangenis wordt bevrijd, beslist ze om voorgoed naar Zuid-Afrika terug te keren. Europa kan haar gestolen worden. Ze wil meebouwen aan de nieuwe versie van een land waarnaar ze ongevraagd was heengebracht door haar ouders en waarvan ze zich ondanks alles een trotse, passionele ingezetene voelt.

In het nieuwe Zuid-Afrika valt de zorg om haar vader alleen haar op de schouders. De oude man blijft zijn hoffelijke zelf, maar op een overdaad aan respect hoeft zijn dochter en zaakbehartiger niet te rekenen. Met de nieuwe regering voelt hij zich zacht gezegd niet verbonden en hij blijft Hitler onverminderd verdedigen, ontkenning van de Holocaust inbegrepen. Marianne blijft hem de feiten inpeperen. Tevergeefs. De nazi blijft nazi. Tot zijn lesbische dochter hem twee zwarte kleinkinderen schenkt.

Ook hoe dat in zijn werk gaat, moet u zelf maar lezen. Hoe dan ook vindt de oude man – zij het pas kort voor zijn dood – de kracht en de openheid om wezenlijk te praten met zijn dochter. Eindelijk in het reine komend met zijn oorlogsverleden in Europa en met zijn langdurige miskennis van een eigen kind in Afrika.

Dit boek is tegelijk veel groter dan de levens van slechts één vader en één dochter. Het is een waargebeurde parabel van twee grote continenten en minstens evenveel botsende ideologieën – en wat die uitspoken met zo vele kleine levens. Het is een relaas van liefde, waarheid, verzoening en vergeving. Begonnen in het Duistere Hart van Europa en beslecht in het nog altijd heerlijk verknipte, ongeneeslijk complexe land vol schitterende mensen en onwaarschijnlijke verhalen dat Zuid-Afrika heet.

Ik wens u veel leesplezier.

Tom Lanoye
Kaapstad, 19 januari 2018

Meneer Tolmie had de gelaatsuitdrukking van een man die gewend is om met nabestaanden om te gaan. Zijn voorhoofd leek bevroren tot een permanente, meewarige frons, zijn mondhoeken wezen naar beneden, maar niet onvriendelijk. Zijn blik was vastberaden en toch zacht.

Hij droeg een slecht zittend maar degelijk donker pak en had zichzelf aangeleerd om wat naar voren te leunen – niet te ver – ter bemoediging van degenen die een beroep deden op de diensten van uitvaartcentrum Doves. Dat was een laag gebouw van grijze baksteen, weggestopt op een soort bedrijventerrein in de buurt van station Somerset West in Kaapstad.

De stapel leesvoer in de ontvangstruimte bood een fascinerend inkijsje in de uitvaartbranche. Terwijl ik met mijn vader Georg op een verfromfaaide bank zat te wachten tot meneer Tolmie klaar was met bellen, bladerde ik door het laatste nummer van het vakblad van de Landelijke Vereniging van Begrafnisondernemers.

De advertenties waren boeiender dan de oersaai verslagen over wie in welke regio wat voor promotie had gemaakt. Ik kwam te weten dat een volledig operationeel crematorium van meerdere verdiepingen in 1997 zo'n drie miljoen rand kostte. Dat leek een fors bedrag, maar daar stond natuurlijk tegenover dat je nooit zonder klandizie zat als je besloot in deze bedrijfstak te investeren. Doden zijn er altijd, al gaat het nog zo slecht met de economie. Doden moeten worden opgeruimd door levenden – en daar hangt een prijskaartje aan.

Toen meneer Tolmie eindelijk zijn kantoor uit kwam – geruisloos dankzij het industriële, grijze, kamerbrede tapijt – bediende hij zich van alle passende, empathische gebaren. Een hartelijk knikje, een hand op de schouder van een rouwend familielid, in

dit geval mijn vader, om hem zachtjes het kantoor binnen te loodsen waar een goedkoop fabrieksbureau stond met een drietal kastanjebruin beklede kantoorstoele eromheen.

Mijn vader vergezellen was het minste wat ik kon doen. Stevig hield hij een keurige, bruine envelop vast met alle vereiste documenten erin. De uitvaartpolis, mijn moeders oude, zwarte, Zuid-Afrikaanse identiteitsboekje met het trouwcertificaat. Hij was formeel gekleed in een lichtgrijs pak – het was een snikhete dag –, een wit overhemd met open boord en een paar glimmend gepoetste zwarte instappers. Naast hem zag ik er in mijn gemakkelijke spijkerbroek, T-shirt en gymschoenen vast en zeker oneerbiedig uit, volgens mijn vader althans. Maar ja, het was niet anders.

Georg had zich lang op dit moment voorbereid. Typisch Duits. Alles keurig op orde voor de bureaucratische machine die op gang komt – bij geboorte, huwelijk, dood. Hij was niet te stuiten en voldeed met graagte aan elk verzoek.

‘Ja, legitimatiebewijs, heb ik hier. Ja, offerlijdensakte, heb ik geregeld.’

Het was een leerzame gelegenheid, zo realiseerde ik me later, voor de dag waarop ik in mijn eentje op een van deze zelfde stoelen in ditzelfde kantoor zou zitten om mijn vaders uitvaart te regelen (zij het *sans* meneer Tolmie, die hier tegen die tijd niet meer zou zijn: ‘overspannen’ volgens de receptioniste). Maar zover was het nog niet.

Toen meneer Tolmie begon te praten, bleek dat hij doof of hardhorend was. Zijn stem klonk iets te hoog, de toon net iets te gelijkmatig en strak, zonder de melodieuze accenten, stiltes en cadans die taal zijn nuance en betekenis verlenen. Misschien was dat de reden dat hij zijn deelneming vooral met zijn gezichtsuitdrukking en lichaamstaal moest overbrengen.

Ergens in het stille gebouw lag mijn moeders lichaam koud te worden in een gemeenschappelijke mortuariumkoeling, nog altijd in de nachtpon van de avond ervoor, toen ze aan een zware hartaanval was bezweken. Ze was een maand voor haar tweeënzeventigste verjaardag gestorven.

Ik had een plastic zak bij me met een bruin, gedessineerd broekpak van (zeer brandgevaarlijk) polyester, dat mijn moeder in de jaren zeventig had gekocht en jarenlang had gekoesterd. Het was een van haar favoriete kledingstukken. Het broekpak, een paar sandalen, schoon ondergoed (dat zou ze gewild hebben). Polyester was een wonderbaarlijke stof uit de jaren zeventig, strijkvrij en binnen een paar minuten droog – ideaal voor de drukbezette moeder en huisvrouw. Een van die verbazingwekkende twintigste-eeuwse spullen waaraan elke thuisblijvende moeder verknocht raakte, net als smaakversterkers en voedingskleurstoffen.

Meneer Tolmie rommelde in wat papieren en stak van wal.

‘Om te beginnen hebben we vier overlijdensakten nodig en die komen op driehonderd rand per stuk,’ verklaarde hij met zijn nu onmiskenbaar monotone stem, de ogen neergeslagen, de pen zwevend boven een formulier.

‘Fier? Waarom fier? We hebben er al een fan de arts die naar het tehuis is gekomen,’ protesteerde mijn vader met zijn zware Duitse accent. Dat accent was nooit afgezwakt, hoewel hij al meer dan vijftig jaar in Zuid-Afrika woonde.

‘Tja, de tweede arts moet bevestigen wat de eerste arts heeft opgeschreven en de derde arts bevestigt dat weer enzovoort,’ legde meneer Tolmie langzaam uit, met handgebaren die ontegenzeggelijk bedoeld waren om zijn woorden te verduidelijken en misschien een overblijfsel waren van gebarentaal.

Mijn vader wierp me een geërgerde blik toe. Ik wist wat die betekende. Allemaal afzetterij, dacht hij. En hij was vastbesloten om zo weinig mogelijk te betalen. Dat is immers de aanpak van niet-kerkelijke, cultureel vervreemde blanken. Doden zo snel mogelijk laten begraven of bij voorkeur cremieren, in de goedkoopste kist die er maar te krijgen is. Grenen of, beter nog, karton. Wacht, is een linnen wikkeldoek ook een optie? Wat kost dat? Zonde om geld te verspillen aan iets wat er niet meer toe doet.

Geld uitgeven aan een uitvaart was in mijn vaders ogen even erg als een nieuwe auto kopen.

Toen het bericht van mijn moeders overlijden kwam, ging het zoals ik het me altijd had voorgesteld. Het telefoontje en daarna de zenuwslopende veertig minuten durende rit over de N2 van Kaapstad naar Somerset West, waar mijn vader met alle geweld had willen gaan wonen. Mijn moeder had de laatste veertien jaar van haar leven stom, verlamd en aan een rolstoel gekluisterd in een ‘tehuis’ gezeten dat naar een of andere onbeduidende nationalistische politicus was genoemd. Dat tehuis was bij Georg om de hoek.

Op haar achtenvijftigste had ze een beroerte gehad waardoor ze haar spraak was verloren. Het liefst was ze doodgegaan, maar dat gebeurde niet. Daar stak de moderne geneeskunde een stokje voor. Ik was toen halverwege de twintig en verloor in één klap de bron van al het weldadige licht, alle liefde en alle emotionele voeding die een Portugese moeder je kan schenken. En geloof me, dat is nogal wat. Genoeg om jarenlange therapieën te rechtvaardigen die moeten afrekenen met de laatste, mogelijk gevaarlijke narcistische effecten van zulke onvoorwaardelijke liefde. De liefde van een Portugese moeder, mijn Portugese moeder, voorzag je van een levenslange voorraad eigendunk. Dankzij Barbara Maria da Palma Fernandes Thamm ben ik de meesteres van mijn universum.

Als ik aan mezelf twijfel, is dat dankzij Georg. Had je het hele gazon gemaaid, dan stapte hij gegarandeerd het zonlicht in, inspecteerde je werk en zag net dat ene stukje dat aan de messen was ontkomen en perfide overeind stond, buigend in de wind.

‘Daar heb je niet gemaaid,’ zei hij dan, wijzend naar het onverzorgde hoge gras.

En nu waren we hier gekomen om Barbara te cremen. Ze was katholiek, vroom, maar in culturele zin. Ze ging vrijwel nooit naar de mis. In ons huis in Pretoria hing een kruisbeeld boven haar eenpersoonsbed. Op haar toilettafel prijkten een foto van haar jongere ik – ‘Ik lijk op Elizabeth Taylor, maar dan met bruine ogen’ – een Mariabeeldje en een ets van de drie ‘heiligen’ van Fátima in een sierlijk gehaakt lijstje.

Nossa Senhora de Fátima was in 1917 verschenen aan drie

Portugese boerenkinderen, Lúcia dos Santos, haar nicht Jacinta Marto en haar neef Francisco Marto. Fátima lag op ongeveer 250 kilometer van Aljustrel, het dorp waar mijn moeder geboren was. De kinderen hadden in mijn moeders dorp gewoond en waren waarschijnlijk de allereerste beroemdheden in de regio.

Barbara wilde per se dat in al onze auto's een medaillon werd gemonteerd – op het dashboard – van Sint-Christoffel, de beschermheilige van de reizigers. Toen mijn vader eens op zakenreis ging naar Rome vroeg ze of hij een door de paus gezegend Madonnabeeldje wilde meebrengen, en rozenkransen voor haar, mijn oudere broer Albert en mij (uiteraard ook allemaal gezegend door de paus zelf). Mijn vader bewees haar die dienst en kocht in de Vaticaanse curiosawinkel als extraatje nog een doorzichtige plastic fles in de vorm van de Maagd Maria, met de schroefdop als kroontje. De fles bevatte een vloeistof die klaarblijkelijk afkomstig was van de geneeskrachtige bronnen in Lourdes. Vlak boven de bodem van de fles dreef een klein, slijmerig, ondefinieerbaar zwart brokje. Ik ben er als kind (en als volwassene eigenlijk ook) altijd van overtuigd geweest dat het een losgeweekt korstje of schilfertje was van een leprapatiënt die in het water had gebed, hopend op een wonderbaarlijke genezing. Gelukkig bleef de fles jarenlang vol en ongeopend, en verscheen hij na onze verhuizing van Pretoria naar Kaapstad, twintig jaar later, gewoon weer op mijn moeders toilettafel.

Barbara was erg bijgelovig. Nooit onder een ladder door lopen, een overstekende zwarte kat betekende een zekere dood en binnenshuis een paraplu openklappen leidde onverbiddelijk tot zeven jaar ongeluk. Je hoefde er niet over te piekeren om het over een gebroken spiegel te hebben – de bringer van levenslange ellende.

Als het onweerde op het Hoogveld en duizelingwekkende bliksemschichten de hemel doorkliefd, hing Barbara altijd doeken over de spiegels. We mochten nooit zwemmen als we net iets hadden gegeten, en ik mocht nooit in bad als ik onge-

steld was omdat ik dan zou verdrinken of mezelf blootstelde aan een of ander onuitgesproken gezondheidsrisico. Als Barbara iets kwijt was, slofte ze van de ene naar de andere kamer en herhaalde keer op keer: *'Hasja hasja Santa Antonio'*. Sint-Antonius is de heilige die je helpt om verloren spullen terug te vinden, of verloren mensen.

Na haar beroerte kreeg mijn moeder haar spraak nooit meer terug.

Het was een fysieke uiting van haar hardnekkige stilzwijgen over haar leven in Portugal, haar familie, haar afkomst of hoe het kwam dat ze in de jaren vijftig ineens als hulp in de huishouding werkte in Engeland, waar ze Georg ontmoette, een Duitse krijgsgevangene.

Barbara liet nooit veel los. Misschien voelde het veiliger om zich in zulk zwijgen te hullen. Zo kon ze haar wezen verbergen, haar ik, dat zich aan de buitenkant nooit anders dan eendimensionaal voordeed. Het was een ondoordringbaar schild.

Als je jong bent kunnen dat soort dingen je niet veel schelen. Je eigen leven ligt voor je en dat is belangrijk. Dat mijn moeder vier (of zes?) broers had die allemaal kinderen hadden (die mijn naamloze neven en nichten waren/zijn) vond ik toen dan ook van weinig belang.

Wij zaten hier, in Zuid-Afrika, alleen wij vieren, afgesneden, verwant aan niemand behalve elkaar.

Mijn moeder zei de daaropvolgende veertien jaar nog maar één woord, in een eindeloze herhaling: gettagetta. Als ze boos was, spuwde ze het uit: 'Gettagetta!!' Als ze iets nodig had, wees ze het aan en zei 'gettagetta'. Als ze me wilde zeggen dat ze van me hield, kirde ze zachtjes 'gettagetta' en streelde mijn wang.

Dit nieuwe zwijgen, afgewisseld met preverbaal gebrabbel, schiep een nog onpeilbaardere afstand. Lichamelijke genegenheid vormde het laatste contactpunt met haar innerlijk.

Mijn moeder overleed op 4 november rond zeven uur 's avonds, twee dagen na Allerzielen. Toen ik in haar kamer kwam, aan

het begin van een lange groene gang, was het pastelblauwe gordijn rond haar bed dichtgetrokken. Ze had op dat moment één kamergenoot. Meestal moesten drie oude mensen een kamer delen.

Ik trok het gordijn open en zag mijn vader het Lourdeswater over het levenloze lichaam van mijn moeder sprenkelen. Over de drijvende lepraschilfer hoefde ik me geen zorgen meer te maken. Haar kon niets meer overkomen. Maar het zou fantastisch zijn als het Lourdeswater echt werkte! Dat zou pas de moeite waard zijn om over te schrijven.

Barbara was ongeveer twintig minuten voor mijn komst gestorven. Ze had er nog nooit zo gelukkig en vredig uitgezien. Haar rechterarm, die in de loop der jaren was verschrompeld, lag ontspannen over haar borst gevouwen. Haar ogen waren een beetje open. Ik leunde naar voren en keek haar aan. Ze beantwoordde mijn blik, maar als vanaf grote afstand. Ze voelde nog warm aan.

‘Vlieg maar, je bent nu vrij,’ fluisterde ik.

Mijn vader zat te snikken met de lege fles in zijn hand, niet in staat me te troosten. Hij had een echtgenote verloren. Ik had mijn moeder verloren en hier zaten we nu, als twee moleculen, elk in ons eigen verdriet.

Ik wilde zo lang mogelijk bij mijn moeder blijven voordat de wagen van het mortuarium haar kwam weghalen. Wat de westerse wereld bij een sterfgeval typeert, is dat we het lijk zo snel mogelijk weg willen hebben. Mijn moeder had me eens verteld dat het lichaam van haar vader, een mijnwerker die op zijn negenveertigste overleed – zij was toen twaalf –, werd thuisgebracht en in een open kist in de woonkamer werd gezet, zodat iedereen in het dorp hem de laatste eer kon bewijzen. De dramatiek daarvan beviel me wel. Maar ofschoon dat me eigenlijk de juiste aanpak leek, was het in de huidige situatie wel een tikje onpraktisch; bovendien bestonden er regels, strenge regels, en mocht een lijk niet worden verplaatst zonder vergunningen en toestemming van degenen die de algemene regels handhaven.

Niet gebonden door enige godsdienst of voorgeschreven cul-

turele rite kon ik alleen maar bij mijn moeder gaan zitten en voor het laatst de vertrouwde vorm van haar handen en nagels in me opnemen. Ik deed haar gouden trouwring af en gaf hem aan mijn vader. Die zei dat ik hem mocht houden. Ik meende een glimlach op haar gezicht te bespeuren. Of tenminste, ik heb besloten me haar gelaatsuitdrukking van die avond zo te herinneren.

‘Goddomme, man,’ klonk een stem vanaf de andere kant van het gordijn. ‘Dit duurt nu al veel te lang. Het is bijna elf uur en ik wil slapen. Schiet eens op!’ Het was mijn moeders kamergenoot die begon te mopperen. En terecht. Er is geen plaats voor sentiment, geen tijd voor sociale plichtplegingen in Gods wachtkamer, waar de levenden nog altijd hun slaap nodig hebben.

‘Kist?’ blafte meneer Tolmie, die dat vast niet zo bedoelde maar de toon van zijn vraag verkeerd inschatte.

Hij leidde ons via een donkere gang naar een droefgeestige toonzaal aan de achterkant van het gebouw. In het midden stond model Deluxe, dat een van Doves’ eersteklas doodskisten moet zijn geweest. Het was een glimmend zwart exemplaar, groot en zwaar, met versierde koperen of nepkoperen handvaten. Ook verkrijgbaar in ivoor en wit, informeerde meneer Tolmie ons.

Waarschijnlijk had hij al snel door dat zijn verkooppraatje niet aan ons besteed was. Mijn vader en ik liepen linea recta naar de spaanplaatcollectie (goedkoper dan grenen) achter in de zaal. De kisten hadden een standaardmaat. Ze waren groot genoeg voor een vrij lang persoon. Mijn moeder was klein en gedrongen, dat zou geen probleem zijn.

We handelden het papierwerk af, waarbij meneer Tolmie als een krachtdadige bankbediende een stempel hanteerde. Bam, bam. Daar stond het. Het woord OVERLEDEN in inkt op de voor- en achterkant van Barbara’s identiteitsboekje. Als een dikke punt achter het gesprek.

Ik liet de zak met kleren – mijn moeders uitvaartkledij – achter bij meneer Tolmie. Eigenlijk had ik haar zelf moeten aankle-

den. Ze zou het vreselijk hebben gevonden dat een vreemde haar naakt zag. Ze was altijd zo preuts geweest. Maar ik voelde me slecht toegerust om met haar levenloze lichaam om te gaan, dus dat liet ik over aan de deskundigen. En trouwens, ze huisde niet meer in dat omhulsel.

Een paar dagen later gingen we terug naar Doves voor een bescheiden 'dienst'. Ik nam plaats in de kapel van het uitvaartcentrum. Behalve mijn vader en ikzelf waren er alleen een paar verpleegkundigen van het tehuis. Ik wierp een laatste blik op mijn moeder in haar kist.

Ze voelde koud aan, alsof ze was opgedregd van de bodem van een ijzige oceaan, en zag inmiddels asgrauw. Er was niets meer over, geen spoor van wie ze zelfs vlak na haar dood nog was geweest. Een katholieke lekenpastor, die mijn moeder niet had gekend, was opgetrommeld uit een nabijgelegen parochie en droeg een standaarddienst op.

Bij het naar buiten gaan moesten we ons een weg banen door een enorme zwerm bijen die zich voor de ingang van het uitvaartcentrum had verzameld. Ze waren niet boosaardig en leken daar zonder speciaal doel rond te hangen. Ik zocht naar een nest onder de dakrand of naar een boom met geurige bloesems, maar er was niets.

Later hoorde ik van een vriend die sangoma (traditioneel genezer) was geworden, dat bijen symbool kunnen staan voor onsterfelijkheid en wederopstanding.

Vliegend en vrij.

Mijn moeders lichaam werd samen met dat van anderen overgebracht naar een crematorium in Worcester, ruim 100 kilometer buiten Kaapstad. Het was de grootste afstand die ze in jaren alleen aflegde. Daar zouden de laatste resten van haar stoffelijk bestaan op een onbekend tijdstip de lucht in kringelen.

Twee weken later ging de telefoon. Het was mijn vader.

'Je moeder weegt 4,08 kilo.'

'Huh?'

'Ik heb haar hier op de keukenweegschaal sjtaan.'

Ik woog de as van Georg niet. Tijdens de autorit naar huis stond het blankhouten kistje met hem erin op de passagiersstoel naast me en dacht ik erover om het uit het raam te smijten.

Zelfs in de dood had hij mijn onafhankelijkheid, mijn feminisme, weten te dwarsbomen. Dat was tenminste mijn eerste gedachte. Nadat ik jarenlang had omgezien naar zijn leven, zijn behoeften, zijn financiën, zijn buien, zijn mannengriepjes en zijn honden, had hij mijn broer Albert, die eeuwen geleden al naar Australië was geëmigreerd, tot zijn executeur-testamenteir benoemd.

Alle mannen in onze familie heetten Georg Albert of Albert Georg (totdat mijn broer met die traditie brak en zijn zoon, mijn neef, Alex noemde). Zo herinneren families de dragers van het Y-chromosoom graag aan de schijnbare verantwoordelijkheid (of druk) die het dragen van de familienaam met zich meebrengt. Misschien staat het symbool voor het doorgeven van de onveranderlijke Y aan generaties mannen die ook weer mannen voortbrengen. De lastige xx bij meisjes verzwakt die lijn. Dat is zuiver een moederaangelegenheid. Wij vrouwen dragen de enige sporen van onze moeders en hun moeders in ons, met mitochondriën die tot in het oneindige muteren, vervormen, veranderen.

Meisjes zijn dus verschoond van het doorgeven van de familienaam. We verdwijnen gewoon of versmelten – via het huwelijk – met de Y van een andere familie. Als je niet trouwt, als je lendenen geen vrucht voortbrengen, moet je je vaders naam dragen, mits je die van hem gekregen hebt, totdat je er niet meer bent.

Was de beslissing om Albert executeur te maken Georgs laatste wapenfeit, als een patriarch die over het graf heen regeert? Ten nadele van mij, zijn kleine xx, een vrouw, iemand die ge-